

EDUARDO MIEŽELAIČIO ŽMOGUS KAIP POLITINĖS RELIGIJOS TEKSTAS

Rimantas Kmita

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros
doktorantas

Politinės religijos sąvoka

Bandant surasti teorinę prieigą, leidžiančią lyginti totalitarinius režimus, viena iš galimų sąvokų buvo pasiūlyta „politinė religija“. Pirmas veikalas *Politinės religijos*, parašytas Erico Voegelino, pasirodė 1938 metais, o komunizmas ir fašizmas įvardyti kaip religijos buvo dar anksčiau. Voegelin politinės ir religinės vienovės modelį atseka iki senovės Graikijos ir Egipto. Jo nuomone, seniausia politinė religija buvo egiptiečių saulės kultas, kur Echnatonas buvo garbinamas kaip dievų dinastijos įpėdinis.¹ Vėliau terminas politologų ir teologų (pvz., Pauli Tillich) gana plačiai vartotas nusakyti totalitariniams režimams.

Raymondo Arono nuomone, totalitarinės sistemos yra religinės tuo požiūriu, kad siekia panaikinti modernų religijos ir politikos valdžių atsiskyrimą. Panašiai kaip ankstyvose visuomenėse buvo visuotinai paskleista religija, taip moderniose totalitarinėse visuomenėse „visur esančios“ yra ideologijos. Taip pat politinis veikimas nebėra apibrėžtas valstybiniais teisiniais

¹ Eric Voegelin, *Die politischen Religionen*. (Hrsg. und mit einem Nachw. vers. von Peter J. Opitz), München: Fink, 1996, 19.

įstatymais, bet pateisinamas remiantis „absoliučia verte“.² Beje, Hans Otto Setschek taip pat pažymi, kad krikščionybė atskyrė religiją ir politiką, o totalitariniai režimai vėl grįžta prie šių sferų suliejimo ir prie politikos sakralizavimo.

Paminėtinas ir A. F. Losevo veikalas *Mito dialektika*, parašytas 1930 metais, kuriame autorius parodė, kad Sovietų sąjungos ideologija yra visiškai mitinė, o krikščionybė neigiama dėl kitos religijos – ateizmo.

Politinės religijos yra sekuliarus reiškiny, tačiau joms būdinga religijų struktūra ir energija.³ Jas analizuojant pabrėžiamas išganymo, rojus žemėje sukūrimo elementas, tam tikros utopijos įgyvendinimo vizija, vado, kaip mesijo, vaizdavimas, ritualų ir švenčių vaidmuo. Hans Otto Setschek politinių religijų kontekste nagrinėja politinį mesianizmą. „Per visuomenę telkiančius, naujai formuojamus ritualus ir kultus

² Hans Maiers, „‘Totalitarismus’ und ‚Politische Religionen‘: Konzepte des Diktaturvergleichs“, in: *Totalitarismus in 20. Jahrhundert: Eine Bilanz der internationalen Forschung*. (Hrsg. von Eckhard Jesse) Baden-Baden: Nomos Verl; -Ges., 1996, 124.

³ Hans Otto Setschek, *Politischer Mesianismus: Totalitarismuskritik und philosophische Geschichtsschreibung im Anschluß an Jacob Leib Talmon*, Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2005, 95.

kultivuojamas mokymas mito forma ir propagandos priemonėmis aiškinamas plačiosioms masėms. <...> Visi, kurie nesiekia mokymo tikslo, turi būti paskelbti priešais, kliudančiais išganymui žemėje, ir todėl turi būti sunaikinti.“⁴

Visuomenėse, kuriose vyrauja politinė religija, esama dualistinės struktūros, kuria remiama visa ideologija, tautybės ar socialinės klasės pagrindų skirstanti į savus ir priešus, kuriuos reikia panaikinti, kad būtų įgyvendintas išganymo planas.

Trijų tomų veikalo *Totalitarizmas ir politinės religijos: diktatūrų lyginimo metmenys* sudarytojo Hanso Maierio nuomone, „Be religinio (arba bent jau panašaus į religinį) įkarščio negalima daug ko paaiškinti, kas yra modernųjų despotijų būdingos savybės: didžiulis lojalumas ir paklusnumas, kuris negali būti paaiškintas vien teroru ir baime, abejingumas kritikai ir abejonėms, istorinės misijos atlikimo jausmas, paklusni ištikimybė, ir pasiruošimas ir dar daug kas.“⁵

Kaip „sekuliari“ religija, politinė religija yra paradoksalus, oksimoroninis derinys – absoliutizuojama valstybė, jos vadovai ir ideologai, jie užima Dievo, aukščiausios, nekvestionuojamos instancijos, *sacrum* vietą. Paprastai tariant – žmogaus, o tiksliau, konkrečių politinių veikėjų visuomeninė veikla, ideologija yra metafizinama, sudievinama; naikinant „tikrąją“, tradicinę religiją, perimti patį religumo poreikį ir panaudoti jį politiniais, ideologiniais tikslais. Tai iš vienos pusės antireliginis fenomenas, veikla, kuri save bando įteisinti kaip religiją, suteikti sau tokį patį vaidmenį bei reikšmę. Manfred

⁴ Ten pat, 112.

⁵ Hans Maier, *Politische Religionen: die totalitären Regime und das Christentum*, Freiburg im Breisgau [u.a.]: Herder, 1995, 19.

Hildemeier išskiria šias politinių religijų savybes, kurios buvo iškiepytos religijos lauke: išganymo poreikis, bandymas išstumiant ir užkariaujant senas bažnyčios šventes, ritualus, etines ir moralines normas įsiveržti į paprastų žmonių kasdienybę. Simbolikos, kuri naują režimą vaizduoja kaip naujų laikų ir naujo žmonijos vystymosi etapo pradžią, sukūrimas. Valstybės įkūrėjo kultinio pagerbimo inscenizavimas, kuris panaudoja perduodamą religinį polinkį politiniu lojalumo steigimo tikslu; šio kulto tęsimas ir plėtimas propagandiškai aukštinant diktatorių kaip antžmogišką visąžinį. Pagal maksimą, kad tikslą pateisina priemonės, dėl galutinio socializmo tikslo pateisinami ne tik nepritekliai, bet ir nusikaltimai, teroras, elementarių žmogaus teisių nepaisymas.⁶

Įvairių tyrinėtojų yra pabrėžiami panašumai tarp totalitarinių režimų ir religijos: reglamentuotas mąstymas ir elgsena, viešo ir privataus gyvenimo kontrolė, pretenzijos išgelbėti visą žmoniją, reikalaujamas besąlyginis atsidavimas politinei ideologijai, išganymo pranašystė ir išganytojų figūrų vaizdavimas, šventės, paradai, politiniai kultai, ritualai, tabu, panteonai, šventi tekstai ir jų visada teisūs aiškintojai, savi eretikai, atsimetėliai, disidentai, demonizuojamos figūros (pvz., Zosčenka ir Achmatova) inkvizicija,⁷ o komunizmo ir kapitalizmo kova pateikiama kaip kova tarp gėrio ir blogio, šviesos ir tamsos.

⁶ Manfred Hildermeier, „Kommunismus und Stalinismus: ‚Säkularisierte Religion‘ oder totalitäre Ideologie?“, in: *Zwischen Politik und Religion. Studien zur Entstehung, Existenz und Wirkung des Totalitarismus*. Hrsg. von Klaus Hildebrand, München: R. Oldenbourg Verlag, 2003, 110.

⁷ Karl-Josef Schipperges, „Zur Instrumentalisierung der Religion in modernen Herrschaftssystemen“ in: *Totalitarismus und Politische Religionen: Konzepte des Diktaturvergleichs*. Band III: Deutungsgeschichte und Theorie, Hrsg. Hans Maier, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2003, 233.

Režimo pseudosakralumas buvo suvoktas sąmoningai pačių vykdytojų, o ne tik iš šalies primestas sociologų ir teologų. „Taip, mes turime savo šventuosius. Mes taip pat turime savo kankinius, ir savo pašventintuosius karstus“, – tiesiai sakė Lunčarskis.⁸ Anot K. G. Riegelio, kuriant tokias visuomenės naudotasi ir krikščionybės tradicija, kurios ritualai, mitai, kultai ir kosmologija selektyviai buvo bandoma integruoti į savo išganymo kulto repertuarą.⁹ „Sovietinė žvaigždė, kūjis ir pjautuvas ir raudona vėliava turėjo pakeisti tradicinius bažnytinio tikėjimo simbolius (kryžių, šventųjų paveikslus). Tokios bažnytinės šventės kaip Kalėdos, Velykos, Sekminės, taip pat svarbiausios ceremonijos, kurios tikinčiųjų gyvenime sakralizavo atskirus perėjimo ritualus („rites de passage“) (krikštas, santuoka ir laidotuvės), buvo aprūpintos imanentinio revoliucinio sakraliojo kanono, revoliucininėmis gyvenimo ceremonijų, naujo „gyvenimo teatrališkumo“ ikonomis.“¹⁰

Lietuvoje komunistinė ideologija savo šventumo statusą išlaikė dar ilgai po „asmenybės kulto“ kritikos. 1969 m. LSSR Rašytojų sąjungos pirminė partinė organizacija, be kita ko, nutaria: „Griežtai laikytis TSKP Programos ir Įstatų, **šventai** (paryškinta mano – R. K.) vykdyti komunisto pareigas, laikytis lenininių partinio gyvenimo normų.“¹¹ O štai A. Bieliauskas net 1982 metais LSSR RS pirminės organizacijos ataskaitiniame susirinkime sako: „Girtų, o kar-

tais ir blavių lūpomis niekinamos idėjos, purvais drabstomas mums šventas žodis ‚komunistas‘, bandoma atskirti rašytojus komunistus bei visą jų kūrybą nuo bendros lietuvių literatūros.“¹² Taigi politinė religija toli gražu nėra vien teorinis, intelektinis konstruktas. Partinių veikėjų retorika tai nuolat patvirtindavo praktiškai.

Nors politinės religijos sąvoka dažniau vartojama sociologų, politologų, literatūros mokslė ja taip pat operuojama, o pati mintis apie tai, kad ideologija buvo sakralizuojama per literatūrą ir meną, gana dažna. M. Lipoveckis netgi teigia, kad posakis „sovietinė mitologija“, „sovietinė kvazireligija“ jau taip tvirtai įėjo intelektualinę apyvartą, kad nebesukelia jokios refleksijos.¹³

Viena iš svarbiausių knygų slavistikos srityje šia tema yra Katerinos Clark darbas *Sovietinis romanas: istorija kaip ritualas* (*The Soviet Novel: History as Ritual*, 1981), kuriame ginama tezė, kad daugumos kanoninių socrealizmo kūriniių pagrindą sudaro mitiniai pasakojimai, o vadai ir herojai pasirodo kaip aukštesnės tvarkos įkūnytojai. Žanro požiūriu socrealistinės literatūros tekstai tyrinėjami ir Julijos Podliubnovos disertacijoje *Metažanrai rusų literatūroje XX a. trečiajame dešimtmetyje – ketvirtojo pradžioje* (*Метажанры в русской литературе 1920 – начала 1940-х годов (коммунистическая агиография и «европейская» сказка-аллегория*), Jekaterinburgas, 2005), kurioje,

⁸ Cit. iš Klaus-Georg Riegel, „Der Marxismus-Leninismus als ‚politische Religion‘“ in: *Politische Religion und Religionspolitik: Zwischen Totalitarismus und Bürgerlichkeit*. Hrsg. von Gerhard Besier und Herman Lübbe, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005, 34.

⁹ Ten pat, 17.

¹⁰ Ten pat, 32.

¹¹ LSSR Rašytojų sąjungos pirminės partinės organizacijos susirinkimo, įvykusio 1969 m. gruodžio 25 d., protokolas. LVOA, F. 4628, apyr. 5, b. 11, l. 67.

¹² LTSR Rašytojų Sąjungos pirminės partinės organizacijos ataskaitinio rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1982 m. lapkričio 2 d., protokolas, LVOA, F. 4628, apyr. 5, b. 21, l. 66.

¹³ Марк Липовецкий, «Сказковласть: Ten pat, «Тараканище» Сталина», *Новое литературное обозрение* 45, 2000, <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Biblio/lipovetskiy.htm>

pvz., Leninas analizuojamas kaip šventasis, užėmęs Kristaus vietą.

Kultūrologas Vadimas Rudnevas vieną iš socrealizmo kanoninių tekstų, M. Gorkio *Motina*, interpretuoja kaip mitą apie išganytoją (Pavelas Vlasovas), kuris aukojasi dėl žmonijos, ir jo motiną (t. y. Dievo motina) – tai, jo nuomone – esminis rusų sąmonei ir jos adaptuotas mitas.¹⁴

Hans Günther veikalė *Socialistinis antžmogis: M. Gorkis ir sovietinis herojų mitas (Der sozialistische Übermensch: M. Gork'kij und der sowjetische Heldenmythos, 1993)* tyrinėja ne tik sovietinės kultūros sąsajas su Nietzsche filosofija, Nietzsche idėjų funkcionavimą rusų modernizme, simbolizme, bet ir apskritai parodo visą mitinį-ideologinį tos kultūros pobūdį. „Kad Gorkio ‚Žmogų iš didžiosios raidės‘ reikia matyti Nietzsche fone, tuometiniams skaitytojams buvo savaime suprantama. Sovietinėje literatūros kritikoje šitas žinojimas buvo dešimtmečiams išstumtas ir tik 1966 metais N. K. Piksanovo straipsnyje vėl išsakytas.“¹⁵ Beje S. Kowalenko pažymi, kad Mieželaitis savo Žmogaus konceptą sukūrė sekdamas Whitmannu, Majakovskiu bei Gorkiu.¹⁶ Tad galima daryti prielaidą, kad Nietzsche įtaka pasiekia Mieželaičio Žmogų per sovietų tradicijoje jau suformuotas formas, kurios iš dalies buvo paveiktos ir Nietzsche.

Vienas iš germanistikos pavyzdžių galėtų būti Helmutho Kieselio straipsnis „Politinės re-

¹⁴ Вадим Руднев, *Энциклопедический словарь культуры XX века*, Москва: Аграф, 2001, 427–429.

¹⁵ Hans Günther, *Der sozialistische Übermensch: M. Gork'kij und der sowjetische Heldenmythos*, Stuttgart, Weimar: Metzler, 1993, 41.

¹⁶ Svetlana Kowalenko, „Eduardas Mieželaitis“ in *Multinationale Literatur der Sowjetunion. 1945–1980. Einzeldarstellungen*. Hauptred.: Georgi Lomidse, Band 2, Berlin: Volk und Wissen, 1985, 208.

ligijos XX a. vokiečiųkalbėje literatūroje¹⁷, analizuojantis tiek nacių, tiek komunistų sistemos literatūrą.

Išsamiai apžvelgti visą literatūrą, skirtą totalitarinių režimų mitologizacijai, sakralizacijai, reikėtų visos studijos, čia rūpi tik pabrėžti, kad tokie tyrimai yra atliekami ir turi savo tradiciją, ir pabandyti panašius sovietinės Lietuvos kultūros aspektus paanalizuoti.

Šiame straipsnyje analizuojant aukščiausia sovietine literatūrine Lenino premija įvertintą Eduardo Mieželaičio eilėraščių rinkinį *Žmogus* bandoma atsakyti į klausimą, kuo sovietmečiu keičiama religija, kokia kuriama naujoji metafizika, grindžianti žmogaus moralę ir turinti tenkinti metafizinius žmogaus poreikius, kaip sakralizuojamas ideologinis diskursas. Literatūros uždavinys Sovietų sąjungoje ir buvo suformuoti naują sąmoningumą (rašytojai, anot garsaus Stalino pareiškimo, – sielų inžinieriai), atlikti religinės sąmonės reformą, nukreipti religinio, metafizinio poreikio energiją norima linkme, pakeisti turinį, perimant kai kuriuos formas elementus ir patį religingumo principą, kad ideologija taptų tokia pat reikšminga kaip ir religija, o valdžia, partija taptų aukščiausia instancija. Ideologija suvokiama kaip politinis mitas, padedantis struktūruoti visuomenę. Mieželaičio *Žmogus* straipsnyje analizuojamas kaip vienas iš svarbiausių tokios politinės religijos tekstas, kuriantis ir palaikantis jos mitologiją–ideologiją, kuriantis tos visuomenės identitetą, formuojantis tos visuomenės idealus. Tokia jo funkcija buvo kuriama (galbūt pirmiausia) kritikos, tai liudija ir faktas, kad kūrinys buvo redaguojamas,

¹⁷ Helmuth Kiesel, „Politische Religionen in der deutschsprachigen Literatur des 20. Jahrhunderts“, in: *Heilserwartung und Terror: politische Religionen des 20. Jahrhunderts* (hrsg. Hermann Lübbe), Düsseldorf: Patmos-Verl., 1995, 59–74.

taisomas, stiprinamos jo ideologinės ypatybės. Toks kolektyviškumas tik stiprina jo „mitinę“ funkciją.

Mitinis *Žmogaus* kodas

Koks Mieželaičio *Žmogaus* žanras? Kokiu kodu jį reikėtų ar galėtų skaityti? 1962 metų *Žmogaus* leidimas su įrašu: „Už eilėraščių rinkinį ‚ŽMOGUS‘ E. Mieželaičiui paskirta 1962-ųjų metų Lenino premija“. Taigi knygos žanras įvardijamas neįpareigojamai – eilėraščių rinkinys. Tačiau šis eilėraščių rinkinys, ciklas turi savo aiškia struktūrą ir tematinę vienovę, todėl reikia tikslesnio apibrėžimo.

Swetlana Kowalenko *Žmogų* buvo apibūdinusi kaip simfoninę poemą.¹⁸ V. Areška, nagrinėjęs lietuvių lyriką žanro aspektu, svarsto, kaip pavadinti *Žmogų*: giesmių giesmė, himnu, ode, panegirika, cikline poema, manifestacine meditacija?¹⁹ Knygos patosas, jos platus užmojis kreipia mintį į tokius žanrus, kurie pirmiausia siejasi su religine, mitine, esmine žmogaus patirtimi. Būtent šitą mitinį arba sakralinį kodą V. Areška ir laiko svarbiausiu *Žmogaus* žanriniu bruožu: „Skaitant ciklą, pirmiausiai pajuntama žmogiškosios kultūros patirtis, kuri buvo genialiai išreikšta mituose ir pasakose: kaip niekas kitas šie žanrai surado būdą plačiai pažvelgti į pasaulį ir įvertinti (kad ir fantastiškai) žmogiškosios būties struktūrinę visumą, atsitraukti nuo empirinių smulkmenų, individualių istorijos bei atskiro žmogaus likimo atveju, tipologizuoti svarbiausias pirmiausia moralinio gyvenimo situa-

cijas.“²⁰ Mieželaičiui nebepriekaištajama dėl alegoriškumo, simboliškumo, nerealistiškumo, kuris iki tol buvo įvardijamas kaip nusigręžimas nuo tikrovės ir dekadansas. Mieželaičio kūrinys buvo priimtas kaip mitas, kuris neprivalo atspindėti tikrovės, bet kuria jai simbolinį aiškinimą. Vitas Areška puikiai parodo, kad ir žanriniu požiūriu, ir metaforų konstravimo principu, gretinant žmogaus atskiras kūno dalis su gamtos elementais, tai yra himniškas, odiškas ir mitiškas, apskritai imant, savo objektą sakralizuojantis kūrinys. Jau M. Gorkis tiek teoriškai, tiek praktiškai savo kūryba įteisino mitą kaip socrealizmo dėmenį. Pirmajame sovietinių rašytojų suvažiavime 1934 metais jis kalbėjo, kad mitas – tai išmonė, o išgalvoti reiškia išgauti iš duotos realybės pagrindinę prasmę ir įkūnyti ją įvaizdyje, taip randasi realizmas.²¹ Kitaip tariant, rašytojas turi užsiminti ne tikrovės atspindėjimu, o jos *perrašymu*, jos ikonos sukūrimu. Pasak P. Ricouero, ikoniškumas ir yra tikrumo, tikresnio už įprastinę tikrovę, atskleidimas²² (būtent taip Gorkis ir formuluoja rašytojo uždavinį). Ikoniškumas yra tikrovės *perrašymas*, o perrašymas nėra pakartojimas, tai – metamorfozė. Lygiai taip pat yra aišku, kad ir socrealizmo uždavinys buvo pirmiausia sukurti simbolį, ikoną, kuri turėtų galią ir galėtų veikti, o ne tik „atspindėtų“ tikrovę. Būtent dėl *Žmogaus* ikoniškumo, mitiškumo sovietiniai kritikai galėjo paaiškinti ir jo fantastiškumą, neįprastumą. *Žmogus* – išgryninta ideologinė esencija, jis gali pretenduoti į religinio teksto statusą. Poezija čia atsiplėšė

¹⁸ Swetlana Kowalenko, „Eduardas Mieželaitis“ in *Multinationale Literatur der Sowjetunion. 1945–1980. Einzeldarstellungen*. Band 2, Berlin: Volk und Wissen, 1985, 205.

¹⁹ Vitas Areška, *Lietuvių tarybinė lyrika: žanrinė sistema*, Vilnius: Vaga, 1983, 155.

²⁰ Ten pat, 150.

²¹ Cit. iš Ханс Гюнтер, «Соцреализм и утопическое мышление», in: *Соцреалистический канон: Сборник статей* (под общ. ред. Гюнтера Х., Добренко Е.) СПб.: Академический проект, 2000, 42.

²² Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 53.

nuo tų uždavinių, kurie kelti literatūrai, bet iš esmės pritaikomi tik prozai, nes poeziją prislėgdavo savo iliustratyvumu, realistiškumu, situacijomis, charakteriais. Pagrindinis herojus čia jau ne traktoristas, ne kolūkietis ir ne inžinierius, ir net ne Stalinas ar vadas apskritai, o tiesiog Žmogus. Universalumas, kurio taip bijojo sovietinė kritika, čia įgavo tinkamą formą – *Žmogus* kūrė sovietinę „metafiziką“.

Taigi Mieželaičio *Žmogus* virto ikona, kuri apima sovietinės ideologijos visumą, sukuria jai išraiškingą simbolį. (Vėlesnėse poeto knygose mitopoetinė vaizduotė tik stiprėja, įvairių tautų mitologijos, Biblijos intertekstas vis dažnesnis, galima sakyti, dominuojantis). Mitinis kodas *Žmoguje* nėra tik „literatūrinis antstatas“, paviršutiniškos puošmenos. *Žmogus* atliko politinio sakralizavimo, politinės religijos kūrimo funkciją, tą pačią, kurią atliko ir mitai. Mitai sovietmečiu dėl savo fantastiškumo, dėl tikėjimo antgamtinėms jėgomis buvo vertinami su atlaidžia šypsena (jie buvo priimtini tik kaip sunkaus liaudies gyvenimo išraiška), o Mieželaičio sukurtas mitas tokios šypsenos nebekelia, nes *Žmogaus* mitas jau yra pagrįstas komunistine, o tai yra – „absoliučiai teisinga“ ideologija bei techninio progreso perspektyvomis.

Mito funkcijų apibūdinimą pacituosime iš sovietinio diskurso: „Archajinėse visuomenėse mitas buvo apėmęs mokslą, filosofiją ir meną. Mitologizuodamas realybę, žmogus garantavo sau padėtį pasaulyje, išsaugojo valdžią virš tų jėgų, kurios jam grasino. Su tomis jėgomis per mitą (fantastinį pasaulio aiškinimą) sudarė sutartį, siekė jų palankumo.“²³ Komunistinė ideologija lygiai taip pat siekė apimti ir kontroliuoti mokslą, filosofiją, meną, humanistikai apskritai grėsė bene didžiausias ideologizavimo pavojus, būta ambicijų kontroliuoti ir privatų žmonių gyvenimą, o ideologizuodama realybę val-

džia taip pat siekė įteisinti ir išsaugoti savo teisėtumą bei absoliutumą. Tačiau nei Areška, nei joks kitas kritikas sovietmečiu negalėjo kelti kito logiško klausimo – ką sakralizuoja ir kokią mitą kuria Mieželaitis, kokias galias nori įtvirtinti ir išlaikyti, kokiam valdžios diskursui jis atstovauja. Galbūt tai buvo „savaiame aišku“. Mitas dirbtinis, fantastiškas pasakojimas, o sovietinė ideologija – istorijos raidos dėsnių rezultatas, visiškai logiškai atsirandantis ir savaiame suprantamas dalykas, tad čia jau ne mitas, o pati tikriausia tikrovė. Kiekvienos religinės sistemos mitiniai pasakojimai yra pati didžiausia tikrovė, jos tvarka nekvestionuojama, pagal ją organizuojamas žemiškasis gyvenimas. Panašią funkciją Sovietų sąjungoje atliko ir ideologija.

Taigi kokius mitinius siužetus naudoja Mieželaitis, kas yra sakralizuojama *Žmoguje*, į ką kreipiami *homo sovieticus* metafiziniai poreikiai?

Genesis

Mieželaitis *Žmogų*, kaip ir dera tokio žanro kūriniai, pradeda nuo kosmogonijos – pasaulio sukūrimo – bei antropologijos – žmogaus prigimties ir vietos pasaulyje – vaizdavimo. Pirmasis rinkinio eilėraštis prasideda aiškia avangardine naujo žmogaus manifestacija – „aš lyros neturiu“ (*Ž*²⁴ 9). Griaunamas tradicinis poeto stereotipas ir kuriamas naujas – poeto kaip visagallo, demiurgo, kuriančio ir valdančio visą visatą, jo lyros stygos įtemptos tarp žemės ir saulės. Kaip ir XX a. pradžios avangardistai siekė keisti pasaulį, buvo socialiai aktyvūs ir siekė kurti ne tik žodžiais, bet ir pačiu pasauliu, daiktais (sugrot noktiurną lietvamzdžiais siūlė V. Majakovskis). Beje, būtent dėl tos priežasties rusų

²³ Vitas Areška, *Lietuvių tarybinė lyrika: žanrinė sistema*, Vilnius: Vaga, 1983, 153.

²⁴ Santrumpa *Ž* žymima: Eduardas Mieželaitis, *Žmogus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.

avangardo menininkai iš pradžių simpatizavo bolševikams. „Avangardo menininkas, kuriam išorinis pasaulis pavirto į juodą chaosą, jaučia būtinybę sukurti pasaulį iš naujo, ir todėl jo projektas yra totalitarinis, neapribotas. Taigi šitam projektui menininkui reikia totalinės valdžios pasaulyje – ir visų pirma politinės valdžios, suteikiančios jam galimybę pajungti visą žmoniją ar bent jau vienos šalies gyventojus savo užduoties įgyvendinimui. Avangardo menininkui pati realybė yra meninio konstravimo medžiaga“²⁵.

Pirmas *Žmogaus* vaizdas – pasaulio aušra. Kaip ir Biblijoje, naujasis pasaulis pradamas kurti nuo šviesos. Demiurgo grojimas suardo tylą, išjudina sąstingį, kuris tvyro prieš pasaulio sukūrimą. Ir visa tai daroma dangaus vardu: „Dangaus, lyg krištolo taurės, garsai suardo tylą. <...> Bet skaidri taurė pasvyra, / Pasipila palaiminta liūtis“ (Ž 9).

Biblijoje Dievas žmogų sukuria pagal savo paveikslą, o Mieželaičio poemoje žmogus kuriamas pagal kosmoso ir gamtos paveikslą, ieškant atitikmenų tarp saulės, žemės, upių ir žmogaus formų: Žemė, tas

Negyvas, raukšlėtas, sunkus kamuolys

<...>

Iš liūdesio jis ir sukūrė mane,
ir davė man galvą, į saulę ir žemę panašią,
ir mažas mano galvos kamuolys
pranoko didelį žemės kamuolį
ir dabar atstoja jos ašį...

(Ž 13)

Apskritai visa poema yra analogijų ieškojimas tarp žmogaus kūno dalių ar psichinių būsenų ir žemės arba gamtos (mintys – paukščiai ir kt.). Žmogaus simbolinė vertė kuriama imanentinėje sistemoje – jo fizinis kūnas tampa kitų fizinių kūnų analogu.

Žmoguje pasaulis kuriamas ne iš nieko, ne iš pradžių, bet pertvarkomas, perkuriamas, transformuojamas, išjudinamas senas pasaulis, buvęs be gyvybės, pavargęs, statiškas: „ir išjudinsim žemę – / tą mylimą senę“ (Ž 103). Savotiškai vykdomas naujo pasaulio atgimimo projektas: sukūriau „naują, jauną ir gražų, / kokių jis nebuvo“ (Ž 14). Naujumas, simpatijos techniniam progresui būdingos ir futuristų programai: K. Binkio saulės, pavasario ir senos žemės atgaivinimo motyvai prasideda nuo pat pirmo „100 pavasarių“ eilėraščio, kuriame sušunkama – „Žeme senele, rangykis!“²⁶. Toks avangardiškumas tiko ir sovietinės ideologijos naujumo, jaunumo kultui bei praeities kritikai.

Pasaulio pradžios eskizą *Žmoguje* galima susidaryti, o pasaulio pabaigos, apokalipsės kūrinyje, be abejo, nėra. Optimistinė pasaulėžiūra, visagalis Žmogus negali leisti pražūti pasauliui. Be to, krikščionybės apokalipsė yra kito pasaulio pradžia, Dangaus karalystės atėjimas, o čia jokio kito pasaulio negali būti, čia ir dabar yra pats tobuliausias pasaulis, kuris dar šiek tiek patobulintas virs rojumi žemėje.

Žmogaus antropologija

Žmogus Mieželaičio eilėraščių cikle ne kartą vadinamas žemės sūnumi. Ta beveik filologinė (lot. humus – žemė, homo – žmogus) žemės, kaip žmogaus motinos idėja, turėjusi pabrėžti žmogaus žemiškumą, buvo priešpriešinama priešinama „antžemiškai“ jo kilmės teorijai. Ši žmogaus kilmės poetizacija kartojama ne viename rinkinio eilėraštyje (Ž 16–17, 51, 53, 123–124), pasitelkiamas ir mitas apie Antėją (Ž 76), kuris buvo gigantas, Poseidono ir Že-

²⁵ Борис Гройс, *Утопия и обмен: стиль Сталин, о новом, статьи*, Москва: Знак, 1993, 25–26.

²⁶ Kazys Binkis, *Raštai*, T. 1, Vilnius: Pradai, 1999, 30.

mės deivės Gajos sūnus, buvęs nenugalima, kol jo kojos lietė motinos žemę. Žemė – žmogaus kūno (o tokios imanentinės sistemos kaip ateizmas – apskritai viso žmogaus) pradžia ir pabaiga. Eilėraštyje „Mano kūnas – žemės kūnas“ poetizuodamas žemės ir žmogaus kūno paraleles kuria žmogaus, kaip žemės šeimininko, kaip legalaus jos valdytojo, įvaizdį. Žmogus iš žemės gimsta ir į ją sugrįžta („Mano kūnas – kraujas ir raumuo – / Grįš į žemės kūną“, (Ž 17). Žmogus ir žemė (pasaulis) yra viena ir tas pats. Be abejo, ideologiniame kontekste yra aišku, kad tik komunistas, o ne žmogus apskritai gali vadintis žemės sūnumi ir teisėtai ją valdyti: „Ko joje [žemėje – R. K.] nepakanka tau, žemės sūnui? / Tau, komunistui?“ (Ž 124).

Esama čia ir krikščioniškos antropologijos aidas. „VIEŠPATS Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė jam į nosį gyvybės alsavimą. Taip žmogus tapo gyva būtybe.“ (Pr 2, 7). Tačiau esminis skirtumas tas, kad Biblijoje Dievas žmogų sukuria iš žemės, o Mieželaičio eilėraščių cikle – pati žemė. Ir apskritai žemės akcentas nužemina, dekonstruoja dangų, aiškiai yra antikrikščioniškas, pabrėžiantis kūniškumą, žemiškumą ir net nuodėmingumą.

Paprastai teigiama, kad Mieželaičio Žmogus buvo sudievinatas, padarytas viso pasaulio centru, ašimi („Tiek mitinis pasaulio medis, tiek ir E. Mieželaičio žmogus stovi pasaulio centre.“²⁷) Tačiau galima išskirti keletą Žmogaus ir pasaulio santykių tipų. Viena vertus, Žmogus yra visagalis, valdantis žemę ir kosmosą. Sukurtas, gimęs iš žemės, jis ją, pasyvią gamtą, iškeičia į techninį progresą: „lydau iš plieno / didelius daiktus: traukinius, apjuosiančius žemę, ir laivus, skrodžiančius žemės gilius vandenynus, / ir

²⁷ Vitas Areška, *Eduardas Mieželaitis*, Kaunas: Šviesa, 1984, 74.

lėktuvus, paukščio tolesnį tęsinį, / ir raketas, greitesnes už žaibą / ir greitesnes už mano minties siūlą...“ (Ž 13). Technika, iš plieno kuriami žmogaus tęsiniai, kurie ir paverčia jį į antžmogį, pranokstantį gamtą ir patį žmogų. Ideologija, o gal, tiksliau – valdžia, buvo neatskiriama nuo pažangos ir pirmiausia techninės – garsusis Lenino šūkis, apibūdinantis komunizmą, tai gerai iliustruoja: „komunizmas – tai tarybų valdžia plius visos šalies elektrifikacija.“ Svarbiausi Sovietų sąjungos simboliai – kūjis ir pjautuvas – taip pat reiškė darbo, statybos, progreso idėją. Beje, K. D. Barcher yra tiksliai pastebėjęs, kad pseudoreliginės ideologijos turėjo dvigubą pretenziją – į mokslinį pripažinimą ir į religinį besąlygiškumą.²⁸ Technika užtikrina antžmogiskumą, „sukuria stebuklą“, o stebuklas savo ruožtu yra pagrindžiamas „mokslu“ ir turi „racionalų“ pagrindą.

Kita vertus, Žmogus yra tarpininkas, stovintis tarp žemės rutulio ir saulės („tiltas / tarp žemės ir saulės“, Ž 14), tarp aukštesnės instancijos ir žmonių. Taigi Žmogus ir tarpininkas tarp žemės ir dangaus, ir tapatinamas su žeme bei saule, ir jų valdovas, galintis viską keisti.

Kaip jau minėta, Mieželaičio *Žmoguje* kalbama ne darbininko, ne kareivio, bet **poeto** vardu. Poetas sujungia du pagrindinius iki tol buvusių socialistinio realizmo herojaus tipus ir pratęsia juos – jis ir kovoja, ir dirba, ir kuria, ir myli. Tačiau, svarbiausia, kad tai – poetas, kuris kalba kaip aukščiausia ir neklystanti instancija, kaip pranašas, iškėlęs į dangų rankas. Jis neturi jokių abejonių ir nesvyruoja, kaip negali svyruoti sakralinės žinios skelbėjas. Ir nors užsimena-

²⁸ Cit. iš Hans Otto Setschek, *Politischer Mesianismus: Totalitarismuskritik und philosophische Geschichtsschreibung im Anschluß an Jacob Leib Talmon*, Paderbon, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2005, 98.

ma apie viduje verdantį ginčą „tarp Mefistofelio ir senstančio Fausto“, tačiau tai ne abejojančio ir ieškančio, bet nugalinto, žinančio subjekto pozicija: „Tam ginče / Aš stipresnis žeme pražygiuoju.“ (Ž 99). Kalbama galią turinčio, laiminti ir prakeikti galinčio balsu: „Jei tu turi, sakau, akmenis kietumo širdį, tegul tau vėjas veidą degina karštai degėsių pelenais...“ (Ž 38). Tiksliai šią Mieželaičio *Žmogaus* subjekto aspektą įvardijo V. Areška: „Vidinio konflikto nebuvimas irgi artina daugelį eilėraščių prie odės tradicijos. Odiška ir lyrinio subjekto konstrukcija: tai lyrinio subjekto (poeto *aš*) arbitražiškumas, autoritativus (paremtas autoriteto teise) ir nenuginčijamas kalbėjimas, tarytum kalbamojoje srityje jis yra visažinantis ir įgaliotas viešas asmuo, autoritetingai skelbiantis laiko tiesą ir estetinį vertinimą. <...> Tą teisę anksčiau duodavo tiesiog dievai, poeto lūpomis kalbėjo mūzos.“²⁹ Taigi kalba visažinantis ir autoritetingas pranašas, o skelbiamos tiesos yra dogmos, kuriomis niekas neturi teisės abejoti. Tik, reiktų pratęsti Arešką, tokia teisė sovietų laikais suteikiama jau nebe dievų ar mūzų, bet ideologijos, partijos, kuri siekia išsaugoti savo valdžią kurdamasi ir stengdamasi išlaikyti absoliučios tiesos monopolį.

Šita pagrindinė poeto, kūrėjo, pranašo figūra patvirtina mintį, kad sovietinė sistema, sovietinė valstybė pirmiausia buvo kuriama kaip susakralintas ideologinis konstruktas, kad antstatas ne tiek buvo nulemtas bazės, kiek turėjo sukurti jos galios ir teisėtumo mitą. Eilėraščio „Muzika“ pabaigoje griūvančią padangę Poetas paremia dainomis, taigi – mitu, kuris turi galią palaikyti tvarką. Lygiai tas pats suponuojama ir eilėraščiu „Daina“: „Daina skambės, o apie

ją, kaip ašį, / ši žemė suksis, / o kartu su ja – / ir debesys, / ir žvaigždės / ir mėnulis / suksis ir pakėlę neš ši / pasaulį / kaip kruopelę / danguje...“ (Ž 88). Daina, Poeto žodis atsiduria kosmoso centre. Cz. Miloszas yra rašęs, kad sovietams „[p]irmiausia reikėjo paleisti į darbą spaustuves. Žodis yra tos sistemos pagrindas. Užvaldęs protus, gali netrukdomas valdyti šalį.“³⁰ Mitų kūrimas, kaip pagrindinė literatūros funkcija, *Žmoguje* kaip tik ir realizuojama. Svarbiausias poemos herojus – santvarką, ideologiją poetizuojantis, mitologizuojantis Poetas. Jo posmai, jo žodžiai eilėraštyje „Posmai“ (Ž 111–112) veda į aukščiausiąją tikslą – į saulę (apie saulės ideologemą kiek vėliau), o jo nematoma Lyra yra ir skamba visur (Ž 11).

Pasiaukojantis herojus

Mieželaičio *Žmogus* įkūnija ir dar vieną svarbią mitologemą – tai Dievas, kenčiantis už visas žmonių nuodėmes, pasiaukojantis dėl žmonių ir jų ateities:

Ką gi! – –
 Tebūnie poeto toks likimas.
 Tebūnie širdis jo kruvina.
 Tebūnie pasauliui jos sprogimas –
 Gražesnės pasaulio
 Ateities daina – – –

(Ž 29)

Poeto balsas, perėjęs osvencimus, karus, sužeistas, kraujuojantis, besiaukojantis atitinka Kristaus, Prometėjo tipo mitinio herojaus elgseną. Kraujas, reiškiantis kovą, auką, yra gana dažnas motyvas: kraujuojąs balsas, širdis, lūpos, raudonos vėliavos kaip kraujas ir kt.

Mieželaičio Poetas – tai viso pasaulio sąžinė, viso pasaulio būtis. Į jį suteka visos žmonijos

²⁹ Vitas Areška, *Eduardas Miežėlaitis*, Kaunas, Šviesa, 1984, 81.

³⁰ Czesław Miłosz, *Pavergtas protas*, Vilnius. 1995, 196.

nelaimės ir skausmai, kurias jis sukaučia ir iškenčia arba savotiškai atperka. „Jei kulka į darbo žmogų šauna, / švinas lekia man tiesiog širdin.“ (Ž 28). (Plg. Kristaus žodžius: „Iš tiesų sakau jums, kiek kartų tai padarėte vienam iš šitų mažiausiųjų mano brolių, man padarėte.“ Mt 25, 40). *Žmoguje* vietoj Evangelijos mažutėlio – darbo žmogus, socialistinio humanizmo ideologijos adresatas. „Poeto balsas – tai auka audringam mūsų amžiui, kaip gyvybės, gausiai ant altoriaus jam sudėtos“ (Ž 40). (Plg. „O jeigu balsui skirta kristi, ką gi, te jis krinta – poeto / balsas – kovoje už žmogų“ (Ž 41). Aukojimasis suteikia herojiškumo, dramatiškumo kuriamam paveikslui, be kurio visagalio ir teisingo personažo paveikslas neturėtų savojo įtaigumo. Tačiau dar svarbiau, kad toks aukojimasis heroizavimas užtikrina šiam herojui tariamą nemirtingumą. Prometėjo balsu kalbantis Žmogus skelbia: „Man vis viena – aš numirti negaliu. <...> Mano kūną kančios drasko, plėšo. / Man vis viena. Man dabar jau nebaugu.“ (Ž 107). Poeto širdis sprogstą dėl ateities (Ž 29).

Būtent šioje vietoje sprendžiamas ateistinės komunizmo pasaulėžiūros ir jos sakralizavimo, amžinumo pretenzijų paradoksas. Toks Žmogus negali būti mirtingas ir jam surandamas amžinojo gyvenimo pateisinimas – per darbą, per pasiaukojimą. Pasiaukodamas ideologijai jis tampa nemirtingas.

Šis dėl žmonių pasiaukojantis herojaus tipas, kaip jau minėta, sovietiniame diskurse dažnai įgaudavo Kristui artimo **Prometėjo** personažo pavidalą, su juo tapatinasi Žmogus: „Mano gyslomis prikaltas Prometėjas, / viešpačius apvogusiojo, kraujas teka...“ (Ž 106). Prometėjo figūra viena iš svarbiausių tiek sovietinėje mitologijoje, tiek ir Mieželaičio kūryboje. Vėliau jis jai paskiria ir atskirą poemą (*Mano Prometė-*

jas, 1966). Prometėjo mitas, kalbantis apie žmonėms iš dievų atneštą ugnį, kad jie galėtų paprasčiau dirbti ir saugiau gyventi, yra nesunkiai pritaikomas komunizmo ideologijai iliustruoti, mitologizuoti, sakralizuoti – tai ir maištas prieš dievus, ir darbo liaudies išlaisvinimas iš išnaudotojų klasės, ir aukojimasis dėl šviesios ateities.

Tačiau ar sovietinis Prometėjas sukyla prieš aukščiausiąjį autoritetą? Jis greičiau tik perduoda to autoriteto žinią ir valią. V. Kavolis, nagrinėdamas simbolinius maišto modelius, pabrėžė, kad Prometėjas žmonėms „paveda neprimesdamas jiems nei savo vertybių, nei valdžios ir leidžia įdiegti savo techninius patarimus jų gyvenimo struktūron taip, kaip jiems patiems atrodo naudingiau.“³¹ Vargu, ar galima tai pasakyti apie Žmogų. Jo vertybės yra vienintelės teisingos ir nekvestionuojamos. Tad Prometėjo, kaip maištininko, figūra yra labiau tik retoriškas sovietinės mitologijos dekoras.

Aktualesnis Prometėjo mito aspektas sovietinei kultūrai būtų jo techninio progreso, civilizacinės pažangos aspektas. Technikos, pramonės, naujumo ir pažangos poetizavimas *Žmoguje* akivaizdžiai yra privalomas ir lieka labiau deklaratinio lygio – tiek ankstyvojoje lyrikoje, tiek *Žmoguje* aiškiai matyti, kad Mieželaitis turėjo subtilų gamtos lyriko talentą. Pramoninis patosas pridėdavo naujam žmogui vertės, didina jo galias ir tvirtina jo metafizinę reikšmę.

Kaminai! Kaminai! Kaminai! Kaminai!
Jūs šiandieną – aprūkusios žemės kolonos,
Ant kurių, regis, laikos dangus, – milžinai,
Kurie nešate saulę kaip kepalą duonos...
(Ž 96)

³¹ Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 217.

Eilėraščių cikle dangų laiko, saulę neša arba Žmogus, arba kaminai. Taip kuriama žmogaus ir pramoninio progreso paralelė. Tačiau svarbiausias technikos ir žmogaus susiliejimas vyksta kosmonautikos srityje. Raketa čia tampa antgamtišku stebuklu (Ž 23) ir tą savo antgamtiškumą suteikia žmogui – **kosmonautui**, vienam iš svarbiausių sovietinės mitologijos herojų, didvyrių, kone šventųjų (pvz., Gagarinas buvo tapęs kone ikona). Jis ir kyla į dangų, jis yra savotiškas antžmogis, kuris pasitelkdamas techniką gali daugiau negu paprastas žmogus, jo figūra apskritai labai palanki sovietinio romantiškumo kūrimui, be to, lyginimas su Ikaru, kaip pabrėžia Mieželaitis, jau mitologizuoja kosmonauto figūrą, nes įrašo ją į mitinį kontekstą. Būtent eilėraštis „Ikaras“ užbaigia eilėraščių rinkinį *Žmogus*. Tad rinkinio struktūros logika suponuoja pagrindinio herojaus transformaciją – poetas–kosmonautas yra dar „didesnis“ poetas:

Balandžio rytas.

Aš taip ir pavadinčiau šią poemą,
kurią šalis šiandieną pradeda rašyti.
Aš negaliu pradėti čia nei posmo, nei vienos eilutės.
Tačiau Visatoje žvaigždėm poemą jau rašo
didžiausias dabarties poetas –
kosmonautas.

(Ž 123)

Eilėraštyje Poetas konstatuoja savo negalią rašyti, tačiau jo estafetę perima didžiausias dabarties poetas – kosmonautas. Visai poemai siūlomas alternatyvus pavadinimas – *Balandžio rytas*, kuris turėtų reikšti kosmonautikos, sykiu ir sovietinio antžmogio, eros aušrą (balandis Sovietų sąjungoje buvo paskelbtas kosmonautikos mėnesiu). Ši transformacija nepaneigia pačios poetinės kūrybos svarbos, jos funkcijos – kosmonautas išlieka poetas, mitų kūrėjas. Tik jis įgauna dar daugiau galios, daugiau autoriteto, daugiau antžmogio bruožų. Jis su-

jungia poezijos ir technikos sferas. Kosmonautas yra anoniminė, su visa šalimi tapatinama figūra. Visa šalis, liaudis įgauna galią kurti, tačiau kuria ne tikrovę, ne gyvenimą, bet poemą, kuri pateisina šią tikrovę. Antžmogio, regis, turinčio viršyti eilinio žmogaus savybes, ir paprasto darbo žmogaus, kolektyviškumo poetizavimas vienu metu kuria paradoksą, kurį gerai nusako Venedikto Jerofejevo sakinyš iš *Užrašų knygelės*: „mūsų paprastas sovietinis antžmogis“ (*наш простой советский сверхчеловек*³²).

Mieželaičio eilėraštis „Ikaras“ ir visa knyga baigiama atvirumo, meilės ir artėjančio katarisio, susiliejimo su Visata ir absoliučios galios įgavimo, kažko nerealaus išsipildymo deklaracija:

Tai išskleiski plačiai Ikaro sparnus –
šviesios žvaigždės jau prie tavęs artėja.
Ir visa Visata
tau atverta –
kaip mylimosios
širdis.

(Ž 124)

Užbaigdamas savo knygą eilėraščiu „Ikaras“ Mieželaitis bando pranokti žlugusias Antikos herojaus pretenzijas – Mieželaičio Ikaras nekrinčia į jūrą, jam neištirpsta sparnų vaškas, priešingai, jis yra kosmoso užkariautojas. Kosmonautas – pusdievis, antžmogis, kuris pranoksta Ikarą. Sovietinis žmogus, galėjęs keliauti tik po „placiąją tėvynę“ ir beveik neturėjęs galimybių kirsti jos sienų, per poeziją buvo katapultuojamas į kosmosą ir taip turėjo jaustis laisviausias pasaulio pilietis ir jo šeimininkas. Taip kurtas „atviro“ ideologijos mitas, turėjęs kompensuoti visos sistemos uždarumą.

³² Вenedикт Ерофеев, *Из записных книжек*, <http://lib.ttknet.ru/koi/EROFEEW/notes.txt>

Vis tik šito Antžmogio centrinė vieta šioje politinėje–religinėje sistemoje nėra tokia paprasta. Jau buvo užsiminta, kad toks žmogus savo galią įgyja per techniką ir per susiliejamą su kolektyvu. Komunistinėje ideologijoje tiek individą, tiek visuomenę pranokstanti jėga yra istorija („Žmogaus reikšmė nėra pastovus dydis. Palyginti su istorijos begalybe, žmogus panašus į lašą.“³³). Žinoma, istorijos dėsnius geriausiai yra prapratusi vienintelė partija, kuri gali kalbėti ir istorijos vardu, konstruoti visuomenės ateitį pagal istorinius dėsningumus. *Žmoguje* aukščiausia jėga perteikiama saulės vaizdiniu.

Saulės vaizdinys

Saulės vaizdinys *Žmoguje* yra dažniausias ir svarbiausias, jis turi ilgą mitologinę bei religinę tradiciją. (Beje, ankstesnis Mieželaičio rinkinys vadinosi *Saulė gintare*). *Žmoguje* aktualizuojamas platus jos semantikos laukas – aušros, naujos dienos, šviesos, lygybės (visiems šviečia vienodai), didybės (aukštai) ir galios (nuo nieko nepriklausoma, atvirakščiai, visas pasaulis priklauso nuo jos). Tai socialistinio humanizmo metafora, turėjusi išreikšti aukščiausią gėrį, laisvę, lygybę, optimizmą. Eilėraštyje „Atriškite akis“ saulė pasirodo kaip svarbiausia, aukščiausia instancija, viršijanti, pranokstanti žmogų, kaip aukščiausias moralinis, etinis autoritetas: „Atriškite akis! Aš jums turiu pareikšti, / Kad saulei niekados nenusikaltau...“ (Ž 90). Šiame eilėraštyje lyrinis subjektas kalba prieš sušaudymą ir krepiasi į saulę, vėją, nori dar pamatyti mėlį, paukštį, medžio lapą. Tokia pseudopagoniška retorika prieš mirties situaciją ir lieka tuščia retorika, rodanti, kad tokiose situacijose, kuriose buvo

³³ Vitas Areška, *Eduardas Mieželaitis*, Kaunas: Šviesa, 1984, 72.

kreipiamasi į Dievą, nebėra į ką kreiptis. Svarbiausia figūra ir tame eilėraštyje neabejotinai yra saulė – nuo jos pradedama, saulės šviesos inspiruotas žmogus kartoja šūkį „Atriškite man akis!“

Priešpaskutiniame eilėraštyje „Ne tas laimi, kas nori griaudamas laimėti“ saulės įvaizdis susijungia su darbo mitologija. Saulė, kaip aukštesnė jėga, ir darbas, kaip aukščiausia žmogaus savybė. Lyrinis subjektas eina pro buvusių imperijų valdovų kapus, tačiau leitmotyviškai kartoja tematą vieną virš galvos šviečiančią saulę.

Kas dirba taip, kaip saulė, kuri žmogaus gyvybę lemia, Tas ir laimės! Ir darbas – saulė bus!

Ir tebūnie greičiau!..

(Ž 119)

Stachanovietiškas darbas, kuris viršija žmogaus galimybes ir tapatinamas su saule, veda į pergalę, į palaimą, į rojų. Pagrindiniai motyvai ir optimistinė intonacija, reiškiamą liepiamąją nuosaka (plg. maldos formuluotes: „Teesie šventas Tavo vardas, teateinie Tavo karalystė, teesie Tavo valia.“ Beje, V. Daujotytė yra pažymėjusi, kad „Tebūnie“ forma priklauso ir sakraliniam lietuvių kalbos fondui, ištariama poteriuose, sunkiausiuose, bet jau dvasios būseną lengvinančiuose atodūsiuose: *tebūnie Tavo valia, tebūnie, kaip man buvo lemta...*“³⁴). Tapatinant svarbiausius įvaizdžius ir ideologemas – saulę ir darbą – tvirtinama socialistinio humanizmo ideologija, tvirtinama šalies ir sovietinio žmogaus, kaip taikos nešėjo ir saugotojo, kūrėjo iliuzija. Darbas užtikrina Žmogui nemirtingumą („Medis dirba šakom, jis nuo žemės pakyla, / Nes žino, kad dirbdamas jis nenužis“, – sakoma eilėraštyje „Rankos“ (Ž 22).

³⁴ Viktorija Daujotytė, „Poezija iš lemiamosios nuosakos“, <http://www.tekstai.lt/metai/200702/tebunie.htm>

Saulės vaizdinio ir darbo ideologijos koreliacija, kaip kurianti žemėje rojų, pasirodo ir eilėraštyje „Širdis“:

Žemėje palaima. Džiaugsmas. Darbas.
Su balandžiais aš rytais keliu.
Ir širdis kaip varpas
Skamba, pilnas saulės spindulių.
Prisipildo varpas gryno oro,
Laisvės, džiaugsmo, laimės, šilumos.
(Ž 27)

Šviesus, saulėtas rytas, dirbantis žmogus, tautos balandžiai (krikščionybės – šventosios dvasios simbolis) – tipiškas komunistinio rojaus vaizdas, čia per varpų motyvą įgaunantis religinės ekstazės skambesį (varpas, beje, kuris kviesdavo bendruomenės į šventas mišias, būdavo suvokiamas kaip Dievo balsas, šiame eilėraštyje visų pirma pripildomas „gryno oro“). Tiesa, tai tik „Ateities daina“, tačiau jos atėjimu visiškai neabejojama, nes dėl ateities ir darbo žmogaus pasiaukojantis Žmogus–saulė tiesiog negali jos neatnešti. Rojaus, išganymo žemėje idėja – viena būdingiausių politinių religijų idėjų.

Taigi ideologinė–mitinėje *Žmogaus* sistemoje pasirodo kaip didžiausia vertybė, dėl kurios vyksta kosmogoninė kova:

Ir, atrėmęs žaibus, šaltą liūtį ir vėją,
Išvaikęs tuos debesis – juodus varnus –
Ir išlupęs iš debesio saulę, jis skrieja
Išskėtęs šakas lyg žaliuosius sparnus
(Ž 22)

Tačiau ne tik saulė aukštesnė už Žmogų, bet ir pats Žmogus yra tapatinamas su saule. „Mano galva apskrita – kaip saulės kamuolys, / iš kurio gelmės saulės spindulys / į visas keturias puses spinduliuoja / ir žemėje visa gaivina, / ir įkvepia žemei gyvybę...“ (Ž 13). Kai kur žmogus yra saulės valdovas: „Ir į mano rankas saulė patekus / Tartum moteris glaudžias prie tvirto liemens.“ (Ž 22). (Tokios metamorfozės primena Apolo-

no metamorfozės graikų mitologijoje: Apolonas „nebe lauras, bet myli Dafnę, virtusią lauro medžiu. Jis jau nebe kiparisas ir hiacintas, bet myli jaunuolius Kiparisą ir Hiacintą. Jis ne pelė ir ne vilkas, bet yra pelių valdovas ir vilkų medžiotojas.“³⁵).

Saulės, darbo, žemės simbolika sudaro sovietinės ideologijos simbolikos branduolį, kuri atspindi Sovietų sąjungos herbas: „Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos valstybės herbas susideda iš pjautuvo ir kūjo ant žemės rutulio, nupiešto saulės spinduliuose ir apgaubto varpomis, su užrašu sąjunginių respublikų kalbomis: ‚Visų šalių proletarai, vienykitės!‘ Herbo viršuje yra penkiakampė žvaigždė.“³⁶ Mieželaičio *Žmoguje* šie motyvai ir yra dominuojantys (gal tik žvaigždės motyvas nėra toks išplėtotas, (Ž 11, 33, 50, 54–55), išlaikoma ir ta pati kosminė perspektyva, pretenzijos apimti visą žemę ir kosmosą.

Tad saulės metafora, be abejo, turi politinių konotacijų, kurios vargu ar buvo pamirštos lietuvių rašytojų, kurių atstovai į Lietuvą iš Maskvos parvežė „Stalino saulę“ ir šis posakis tapo vienu iš dažniausių, nusakančių cinišką režimo politiką (B. Krivickas K. Rivaišo slapyvardžiu 1952 metais išleido satyrų rinkinį „Po Stalino saule“). Salomėja Nėris „Poemoje apie Staliną“ kartoja Stalino, milžino pečiais laužiančio duris į saulę, leitmotyvą. Panašiai ir Mieželaičio Žmogus eina „Parsinešti saulės ant pečių“ (Ž 111), rankom paremia griūvantį dangų, o kai audra išsisklaido, mato, kad laiko saulės kamuolį (Ž 78–79).

³⁵ *Mitologijos enciklopedija*. T. 1, Vilnius: Vaga, 1997, 175.

³⁶ *Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija* (pagrindinis įstatymas), Maskva: Svetimomis kalbomis literatūros leidykla, 1940, 21.

Žmogaus–saulės dominavimas, iškėlimas į pačios galios viršūnę atitinka autokratiškus, monoteistinių sistemų (valstybių, religijų, visuomenių) simboliką ir suponuoja tokį valdžios modelį. Saulė, kaip aukščiausios, vienintelės ir visagalės jėgos metafora, turi ilgą istoriją. Svarbiausias absoliutizmo (karalius saulė), totalitarinių režimų ir monoteistinių religijų simbolis dažnai yra saulė. Daugelyje senovės religijų saulė įkūnydavo pagrindinę, aukščiausią dievybę, o vėlyvojoje Romos imperijoje *Sol invictus* – valstybės ir teisės dievas – buvo artėjančios monoteistinės religijos ženklas.³⁷

Tad valdžia jokių būdu nepriklauso liaudžiai, kaip teigė propagandinė ideologija, tai liaudis priklauso nuo valdžios gerovės. *Homo sovieticus* ir buvo ugdomas kaip laisvės neturintis, visiškai valdžiai paklūstantis žmogus. Mieželaičio poemoje pats aukščiausias, daugiausiai galios turintis yra Žmogus – saulė, kuris taip pat suponuoja hierarchinę visuomenės sistemą.

Saulės vaizdinys, kaip aukščiausios galios, vertės simbolis, asocijuojamas ir su **moterimi**, su jos kūnu: „Taip, aš garbinsiu jį apkabinęs, šalia atsiklaupęs ir ranką ištiesęs į degančią jame saulę, į kūno metalą, į jos dantų debesėlį, į jos akių mėlynumą, / Kol savo troškulio nenumalšinsiu.“ (Ž 72). Gyvybės pratęsimo funkciją atliekanti ir „nemirtingumą“ užtikrinanti moters kūną „žmogiško kūno poetas“ (Ž 71) aprašo religinės ekstazės intonacijomis, moters kūnas irgi tampa kulto objektu, siejamas ir su saule, ir su metalu – bene svarbiausiomis iš komunistinės ideologijos metaforų. Pabrėžtinai fizinis ryšys, be kita ko, ir kaip inovacija poezijoje: „Aš už didelę meilę, aš už duoną kasdienę. / Aš už kū-

nišką ir labai gražią, / Aš už meilę, kurios dar poetai / Nėra ir nebuvo aprašę.“ (Ž 72). Erotikos pabrėžimą *Žmoguje* būtų galima vertinti kaip drąsų ir inovatyvų, bet šiam straipsniui yra svarbesnis kitas su moterimi siejamas aspektas – tai **nuodėmė**: „Nebijau nuodėmės aš jos kūno ranka prisiliesti, – / nuodėmė žmogui tinka“ (Ž 72). Šitaip netiesiogiai poetizuojamas žmogaus išvaymas iš rojus, jo nuodėmė, nes, be šio mito, būtų sunku paaiškinti, kaip ateistinėje pasaulėžiūroje apskritai atsiranda nuodėmė. Moters ir nuodėmės asociacija kartojasi ir vėlesnėse knygose (eileraštis „Nuodėmė“, poetizuojantis moters grožį pagal senovės graikų skulptūros ir krikščioniškos madonos paveikslą, baigiasi eilutėmis: „nuodėmė – žemės gyvybės esmė. <...> / jeigu yra kas dar tikra ir šventa, / tai tik šventa žmogaus nuodėmė.“³⁸), vadinasi, šis ryšys Mieželaičio kūryboje nėra atsitiktinis. Nuodėmė – ne silpnumas, ne suklypimas, ne yda (Žmogus neturi silpnybių), bet sąmoningas pasirinkimas, taigi sąmoningas šėtoniškas maištas prieš Dievą. Žemės, kūno, nuodėmės motyvų kompleksas leidžia interpretuoti *Žmogų* kaip tikrai antikrikščioniško pasaulėvaizdžio apraišką, o „žemės sūnų“, jos valdovą, suvokti tarsi jis būtų „šio pasaulio kunigaikštis“ (Jn 16,11), t. y. kaip šėtoną arba antikristą. Šėtono maištas kaip tik ir buvo bandymas užimti Dievo vietą. Lygindamas *Žmogų* su Miškinio *Psalmėmis* tokios interpretacijos galimybę buvo iškėlęs ir V. Rubavičius: „Psalmių kontekste – žmogaus – Visatos valdovo idėją galima manyti esant pragaro jėgų iškeltą ir įteigtą (sukonkretinta apgaulė).“³⁹ Juk Šėtonas kaip tik ir gundo Kristų pasaulio valdymu (Mt 4,8–9). Beje, viduramžiais Šėtonas ir

³⁷ Werner Weißmann, *Sonne, Gral, Dämonen...: bedeutenste abendländische Symbole in Mythos, Religion und Kunst*, Wien: WUV-Univ. Verl., 1998, 25.

³⁸ Eduardas Mieželaitis, *Autoportretas. Aviaeskizai*, Vilnius, 1962, 235.

buvo vaizduojamas milžiniško ūgio, o antikristas yra apibūdinamas kaip „kosminės erdvės uzurpatorius ir apsišaukėlis, kuris užsidėjęs Kristaus kaukę, stengiasi užimti jo vietą“.⁴⁰ Įdomu, kad Just. Marcinkevičius *Dienoraštyje be datų* kritikuodamas žmogaus sudievinimą poezijoje ir turėdamas omenyje, nors tiesiogiai ir neįvardydamas, Mieželaičio *Žmogų*, apibūdina jį kaip antžmogį, kuris su tikru humanizmu neturi nieko bendra, o sudievinatas žmogus žemėje tik pridaro daug velniavos.⁴¹

Anot N. Berdiajevo, komunistai mėgdavo pabrėžti, kad jie yra krikščioniškos, evangelinės moralės priešininkai, meilės, gailesčio, užuojautos moralės priešininkai.⁴² Reikia pažymėti, kad ir F. Nietzsche *Antikriste* krikščionišką moralę matė kaip trukdančią naujam žmogui:

Užuojauta yra priešinga tonizuojančioms emocijoms, stiprinančioms gyvenimo jausmo energiją: ji sukelia depresiją. Užjausdamas netenki jėgos. <...> Apskritai užuojauta kertasi su vystymosi dėsniu, kuris yra *atrankos* dėsnis. Ji palaiko tai, kas pribrendo žūti, ji gina gyvenimo posūnius ir nuteistuosius stodama jų pusėn; remdama visokio plauko nevykėlių armiją, gyvenimui ji suteikia niūrų ir įtartiną pavidalą. Užuojautą išdrįsta pavadinti dorybe (kiekviena *kilni* moralė ją laiko silpnybe); paskui nueita dar toliau: iš jos padarė dorybę, visų dorybių pradą ir šaltinį, žinoma, – to niekada nederėtų išleisti iš akių – tik nihilistinės filosofijos, *gyvenimo neigimą* užrašiusios ant savo sky-

do, požiūriu Schopenhaueris buvo teisu: užuojauta neigia gyvenimą, jį paverčia *vertu neigti*, – užuojauta yra nihilizmo *praktika*. Kar-toju: šis slogus ir užkrečiamas instinktas nukryžiuoja visus instinktus, siekiančius palaikyti ir pakelti gyvenimo vertę, taip *daugindamas* vargą ir *saugodamas* visa, kas vargsta, jis yra pagrindinis *décadence* augimo įrankis – užuojauta nuvilioja į *niekį!*...⁴³

Apskritai visas sovietmečio socialistinis humanizmas, visa propaganda ir veikdavo ciniškos antikristo kaukės principu – deklaruojama viena, elgiamasi visiškai priešingai. Šitą demonišką totalitarinių režimų savybę yra pabrėžę ir tyrinėtojai: „Demonas, pagal krikščionių mokymą, yra ‚kas save vadina Dievu, bet toks nėra‘. Kaizeris ir reichas, valstybė ir valdovas tampa demonais, kai jie pretenduoja į Dievo visagalybę.“⁴⁴

Žmoguje kaip ir Nietzsche *Antikriste* pabrėžiamas kūno pranašumas prieš sielą. Šiaip jau Siela vaizduojama kaip silpna („Tu tokia silpna... Net nejauku“ Ž 79), ją kankina klausimai (tai taip pat silpnumo, neryžtingumo požymis, nebūdingas sovietiniam herojui), ji raginama būti drąsi ir eiti su „Saulę Nešančiu į koją“. Sielos silpnumo pabrėžimas ir galios, jėgos sureikšminimas, kova prieš silpnumą primena Nietzsche *Antikristą*: krikščionybė „paskelbė *mirtiną karą* šiam *aukštesniajam* žmogaus tipui, ji atsižadėjo visų esminių šio tipo instinktų; iš šitų instinktų ji iškošė blogį, *blogą* žmogų: stiprus žmogus tapo smerktinu tipu, „nenaudėliu“. Krikščionybė užstojo visus silpnuosius, pažemintuosius, ne-

³⁹ Vytautas Rubavičius, „Pašauktojo psalmės“, in: Vytautas Rubavičius, *Neįvardijamos laisvės ženklas*, Vilnius: LRS leidykla, 1997, 208.

⁴⁰ *Mitologijos enciklopedija*. T. 2, Vilnius: Vaga, 1999, 114.

⁴¹ Justinas Marcinkevičius, *Dienoraštis be datų*, Vilnius: Vaga, 1981, 23.

⁴² Cit. iš: Иван Есаулов, „Соцреализм и религиозное сознание“, *Соцреалистический канон*: Сборник статей (под общ. ред. Гюнтера Х., Добренко Е.) СПб.: Академический проект, 2000, 50.

⁴³ Friedrich Nietzsche, „Antikristas. Prakeikimas krikščionybei“. Vertė Linas Rybelis, <http://www.tekstai.lt/versti/nietzsch/antikris.htm>

⁴⁴ Hans Maier, „Politische Religionen“: ein Konzet des Diktaturvergleichs“, in: *Heilserwartung und Terror: politische Religionen des 20. Jahrhunderts*. Hrsg. von Hermann Lübke, Düsseldorf: Patmos-Verl., 1995, 112.

vykėlius, iš prieštaros stiprų gyvenimą palaikan-
tiems instinktams ji sukūrė idealą <...>.⁴⁵

Silpna siela *Žmoguje* išplukdoma su pava-
sario potvyniu, jos tarsi bandoma atsikratyti kaip
nereikalingų atliekų:

Kiek ydų,
Prietaringa ranka įrašytų,
Kaip juodųjų žiedų
Sielos pievoj kadais pražydo.
Su šaknim aš juos roviau – ir liko jų reta.
Tirpdo savo ugnim
Saulė buvusį ledą.
Pamažu,
Lyg patvinusi upė palauke,
Dar su ledo ižu
Į pavasarį siela išplaukia.
(Ž 98–99)

Siela yra terpė, kur veši juodi prietarai, ku-
riuos žmogus rauna, o saulė tirpdo ledus ir iš-
plukdo sielą. Siela nėra materialinė, todėl jos „tik-
roviškumas“ komunistinėje ideologijoje įtarti-
nas (Plg. Nietzsche: „Nei krikščionių moralė,
nei religija neturi jokio sąlyčio su tikrove. Vien
tik menamos *priežastys* (‘Dievas’, ‘siela’, ‘Aš’, ‘dva-
sia’, ‘laisvoji valia’ – ar net ‘nelaisvoji’); vien tik
menami *veiksmi* (‘nuodėmė’, ‘išganymas’, ‘ma-
lonė’, ‘bausmė’, ‘nuodėmių atleidimas’)⁴⁶), to-
dėl ja negalima pasitikėti, todėl *Žmoguje* ją
bandoma nužeminti, suteikti kūniško žemiš-
kumo („Mano Siela! <...> grįžk į žemę“ (Ž
76), o kūnas katapultuojamas iš žemės į kos-
mosą. Kūnas įveikia žemės trauką, atsiplėšia
nuo žemės, o sielai liepiama būti žemiškai, ra-
cionaliai, neskrajoti padebesiais. Sielos bėgimas
nuo žemės interpretuojamas kaip silpnumas,

⁴⁵ Friedrich Nietzsche, „Antikristas. Prakeikimas
krikščionybėi“. Vertė Linas Rybelis, <http://www.tekstai.lt/versti/nietzsch/antikristis.htm>

⁴⁶ Ten pat.

kaip romantiškas bėgimas nuo realybės, užsi-
sklendimas vaizduotėje („Ar pabėgti nori nuo
audros“ (Ž 76). Siela nepasitikima, o kūnas yra
tvirtas pagrindas, ant kurio galima kurti naująjį
žmogų.

Socialistinio humanizmo kaukės

Žmogus prisidėjo prie komunistinės ideologi-
jos tariamos reformos po Stalino mirties. Rei-
kėjo sukurti „naujas“ vertybes, naujus idealus,
naują kultą, pakeisiantį „asmenybės kultą“. Bu-
vo kuriama socialistinio humanizmo ideologi-
ja, atsirado „socializmo su žmogišku veidu“ vil-
tys. Stalinas keičiamas Žmogumi, nešančiu tą
pačią saulę, neberašomos tiesioginės odės par-
tijai, bet akivaizdu, kad partijai buvo reikalin-
gas naujasis Žmogus, kuris ir toliau liktų ištiki-
mas jos ideologijai ir be svyravimų vykdytų jos
programą. Komunistų partija, religiją vadinusi
opiumu liaudžiai, savo ruožtu irgi ruošė opiu-
mą. Socialistinio humanizmo sąvoka tebuvo tuš-
čių propagandinių tezių rinkinys, prasilenkian-
tis su realybe: absoliučios kontrolės šalyje buvo
kuriamas laisvo, oraus, galinčio laisvai rinktis
ir priimti sprendimus žmogaus mitas („Mano
rankoms – / tai laisvė brangiausia“ (Ž 22), kai
buvo tegalimas tik vienas „teisingas“ pasirinki-
mas; skurdo ir nepriteklių fone imituojamas val-
stybės klestėjimas ir gerovė⁴⁷, kuri kiekvienais
metais kyla, o aiškiai hierarchizuotoje visuome-
nėje buvo bandomas sukurti **lygybės** mitas. Kad
ir kokius saulės spindulius skleistų „darbo did-
vyris“, toje visuomenėje prieš partinei nomen-

⁴⁷ Nors *Žmoguje* ir pripažįstama, kad „Pasaulyje
<...> per maža dar duonos kasdieninės ir neužtenka na-
mo kiekvienai naujai šeimynai“ (Ž 41), tačiau kuriama
iluzija, kad čia visi dirba, valgo ir tikisi ne tik „duonos
kasdieninės“, bet ir „deficitinių“ prekių: „Lūpos laukia
tabako, / Vyno lašo, arbatos, kavos ir medaus.“ (Ž 47).

klatūrai priklausantį asmenį jis buvo niekas. Skirdama didžiulę dalį biudžeto karinei pramonei valdžia kūrėsi **taikos skleidėjos** įvaizdį. Skaitant Mieželaičio *Žmogų* kai kada net sunku patikėti, kad tokios eilutės galėjo būti parašytos:

Mes lenkėmės ne aklai neapykantai ir mirčiai, mes šaukiame ne kerštą į pagalbą...

Mes nusilenkiame kūdikiui, pareiškusiame, jog jis šios žemės jau paveldėti atėjo...

(Ž 39)

Totalitarinėje, militaristinėje imperijoje socialistinio humanizmo, naujojo žmogaus, kaip taikos skleidėjo, mitologiją bandoma padaryti tokią įtaigią, kad net perimamas iš krikščionybės gimusio kūdikio, kuriam ateina nusilenkti Trys Karaliai, vaizdinys. Kuriamo naujojo žmogaus galybė, fizinė jėga bandoma suderinti su taikdario vaidmeniu, o gimusio kūdikėlio motyvas – keršto reikalaujančiomis frazėmis: „Jei tu turi akmens kietumo širdį, tegu akis išgraužia tau sudegintų čia knygų dūmai...“ (Ž 39). Eilėraštis baigiamas „taikos nešėjo“ karingumo deklaracija: „Ir tai sakau aš sužeistu kraujuojančiu balsu, kurs dar pasiroošęs mirtinai atakai...“ (Ž 42).

Skaitant Mieželaičio *Žmogų* politinių religijų kontekste peršasi dar viena mintis: socialistinio humanizmo retorika ir valdžios veiksmai skiriasi maždaug taip pat kaip ir antikristo, ateinančio su Kristaus kauke veiklos. Tai ne tik ideologijos, politikos sakralizacija, bet ir sakralizuojant kuriama kaukė, kuria dengiami visiškai priešingi veiksmai. Pasak V. Kavolio, „politikos estetizavimas“ „yra itin pavojingas, kai tai, kas estetizuojama, savo veikimo pobūdžiu yra fabrikas.“⁴⁸ Poetizuojant, sakralizuojant tokią sistemą, kuri veikia kaip fabrikas, naikinami bet kokie kiti pasaulėžiūros modeliai, įteisinama vienintelė ideologija, kuri yra privaloma visiems.

Poetizuojama ideologija turi ugdyti besąlygišką atsidavimą partijai, nes vien mechaniskas funkcijų atlikimas jos negali tenkinti, nes negali užtikrinti sistemos stabilumo.

Komunizmo ideologija *Žmoguje* akivaizdžiai pakeičia religiją, tikėjimą Dievu: „Ir nešė jis dumblą ir skausmą naktiniam šešėly. / Ir dievas lyg rūkas pleveno tamsiam vandeny. / Bet saulę, raudonąją vėliavą, rytas pakėlė, / Ir kraujas paraudo ir teka raudonas many.“ (Ž 25) Eilėraštyje „Kraujas“ poetizuojamas ryšys su praeitimi, su istorija, tačiau šis ryšys peržiūrimas ideologiškai – per banalų kraujo ir raudonos komunistų vėliavos palyginimą parodoma kova ir pergalė prieš „istorines atgyvenas“.

Žmogus patį Mieželaitį iškėlė į sovietinės literatūros panteono viršūnę („Knyga „Žmogus“ E. Mieželaitį iškėlė į stipriausių pasaulio rašytojų gretas.“⁴⁹). Pasirodžius *Žmogui* Mieželaitis tampa Aukščiausiosios Tarybos deputatu, o vėliau užimtus postus, gautas premijas ir vardus sunku ir išvardyti. Didesnio socialinio, ekonominio, politinio kapitalo turinčio veikėjo tuo metu lietuvių literatūros lauke, ko gero, nebuvo. Sukūręs socialistinio humanizmo simbolį, poetas pats tapo lietuvių poezijos ikona, atstovavusiu sovietinei lietuvių poezijai užsienyje, iškeltu ir pastatytu šalia Hikmeto, Garsijos Lorkos ir kitų tokių poetų. Areška cituoja armėnų knygos apie Mieželaitį autorių F. Bachčinianą: „Armėnijos liaudis kartu su kitais šventais jiems, tapusiais vardais savo širdies ir sielos knygoje įrašė taip pat ir savo lietuvių draugo – vieno

⁴⁸ Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 205. Apie sovietinę santvarką kaip fabriko tvarką žr. Rimantas Kmita, „Lietuvių poezijos modernėjimas sovietmečiu: bandymas konceptualizuoti“, *Literatūra*, 2006, 48 (1), 8–24.

⁴⁹ Vitas Areška, *Eduardas Mieželaitis*, Kaunas, Šviesa, 1984, 92.

žymiausių XX amžiaus poetų – E. Mieželaičio vardą. ⁵⁰Šventuoju tapęs Mieželaitis buvo nepakantus kritikai, o dėl jo igyotos galios daugelis rašytojų ieškojo jo užtarimo ir pagalbos.

Kolektyvinį mito kūrimo pobūdį patvirtina ir tai, kad anoniminė sovietinės tvarkos sistema taip pat prisidėjo kuriant Mieželaičio *Žmogų* (istorija su pridėtu žodžiu „komunistas“), o aštria kritika „pataisė“ ir patį poetą. Kūrinio kolektyviškumas didėja ir dėl to, kad Mieželaitis nesukuria originalios simbolikos, bet tęsia sovietinį diskursą (šių vaizdinių istorija būtų atskiros darbo tema).

Nors Mieželaitis ir įgavo teisę rašyti ir publikuoti eksperimentinę poeziją, literatūros kritika jo sukurtą švento paveikslą neskubėjo dekonstruoti, o eksperimentai taip ir liko užgožti *Žmogaus*.

Išvados

Politinė religija yra bandymas ideologiją, racionalų konstrukta, visuomenės formą primesti kaip nekvestionuojamą, absoliutą, vienintelį įmanomą ir teisingą. Literatūra turėjo tokią ideologiją atspindėti, tvirtinti – nebūtinai sąmoningai, taip veikė pati sistema.

⁵⁰ Ten pat, 91.

Žmogus, sukurtas po asmenybės kulto kritikos, pateisino sistemos lūkesčius. „Asmenybės kultas“ buvo pakeistas kitu – *Žmogaus* – kultu, kuris aukštino komunistų partiją ir jos socialistinio humanizmo ideologiją. Mieželaitis perrašo senesnius religinės politikos mitologinius tekstus, nekeisdamas esminių principų, tik labiau suabstraktindamas, atsisakydamas vardų, konkrečios asmenybės kulto ir kurdamas naują religingumo formą, naują mitą, nors iš principo pakartoja seną – revoliucija, laisvė, lygybė, taika, darbas – visa tai kuria tik komunistas ir komunistų valdžia. Komunistinė ideologija buvo pateikiama kaip metafizinė, absoliuti vertybė, vienintelė tiesa, kuriai prieštaraujantys iš karto tampa sistemos priešai.

Maža to, kad mitas kuriamas pagal jau anksčiau buvusių mitų modelius (sukurti naują mitinę struktūrą būtų, ko gero, neįmanoma), sovietinį romantiškumą kuriantys vaizdiniai ir humanistinis patosas dažnai maskuoja savo atvirkštinę prasmę: vietoj progreso siekėjo Prometėjo galima matyti maištininko Šėtono bandymą įtvirtinti savo valdžią; vietoj taikos skleidėjo – Antikristą.

Mieželaičio *Žmogus*, viena vertus, apvainikuoja vieną iš socrealizmo etapų, yra jo viršūnė, kita vertus, tai jau ir naujo literatūros raidos etapo pradžia, modernesnio, sąlygiškesnio kalbėjimo pradžia.

DAS POEM DER MENSCH (ŽMOGUS) VON EDUARDAS MIEŽELAITIS ALS TEXT DER POLITISCHEN RELIGION

Rimantas Kmita

Zusammenfassung

Im diesem Aufsatz wird versucht mit Hilfe des Begriffs der politischen Religion einen der kanonischen Texte in der sowjetlitauischen Literatur, *Der Mensch (Žmogus)* von Leninpreisträger Eduardas Mieželaitis, zu inter-

pretieren. Am Anfang wird der Begriff der politischen Religion basierend auf Theoretiker wie Eric Voegelin, Raymond Aron, Hans Otto Setschek, Hans Maiers, Manfred Hildermeier, Klaus-Georg Riegel u.a. präsen-

tiert. Politische Religion ist ein Begriff, der das System des totalitären Staates bezeichnet. Politische Religion ist ein Versuch, die Ideologie als ein rationales Konstrukt, als Absolutes, einzig Mögliches und Rechtes vorzustellen. In den politischen Religionen nehmen die Führer und die Ideologen des Staates den Platz des Gottes oder *sacrum* ein und die Politik sowie Ideologie des Staates wird zum Plan der Erlösung.

In der Analyse *Des Menschen* wird versucht die Frage zu beantworten, wodurch die Religion in der Sowjetzeit ersetzt wurde, welche Art neuer Metaphysik, die die Moral des Menschen begründet, geschaffen wurde, wie der ideologische Diskurs sakralisiert wurde.

Das Poem *Der Mensch* von Mieželaitis wurde nach der Kritik des Personenkults geschaffen und erfüllte die Erwartungen des sowjetischen Systems. Personenkult wurde durch Kult des Menschen ersetzt, aber im Prinzip schreibt Mieželaitis die alten Texte der politischen Religion. Damit änderte er nicht die wesent-

lichen Prinzipien, er plädierte für die kommunistische Partei und den sozialistischen Humanismus in abstrakterer Art und Weise. Die kommunistische Ideologie wurde als metaphysischer, absoluter Wert, die einzige Wahrheit dargestellt. Mieželaitis verwendet die griechischen Mythen, die Komposition der mythischen Erzählung, die sakrale Anthropologie, mit Hilfe der Technik gewinnt sein Held das Göttliche. Die Metapher der Sonne setzt im Poem die Semantik des Stalinismus und anderer totalitärer bzw. autoritärer Staaten fort. Sowjetischer Romantismus und sowjetischer Humanismus maskieren im Poem oft die umgekehrte Bedeutung – statt des Progressträgers Prometheus erscheint Satan, statt Friedensheld – Antichrist.

Das Poem wurde auch von der Literaturkritik als die symbolische Erklärung der Wirklichkeit schaffenden Mythos wahrgenommen, weshalb ihm die Kritik keine symbolistische, allegorische, unrealistische Schreibweise vorgeworfen hat.

Gauta 2007 08 30
Priimta publikuoti 2007 09 30

Adresas:
Lietuvių literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
El. paštas: rimantas_kmita@yahoo.com